

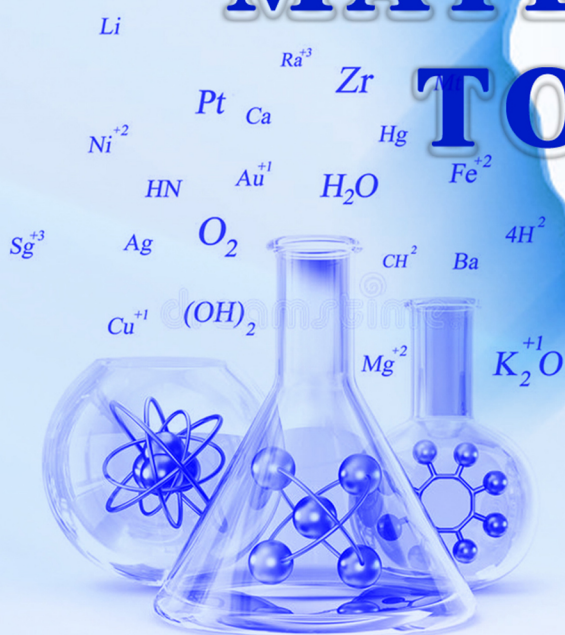
**OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
TABIIY FANLAR KAFEDRASI**

**"T.N.QORI NIYOZIY" NOMIDAGI O'ZBEKISTON PEDAGOGIKA
FANLARI ILMIY TADQIQOT INSTITUTI, O'ZBEKISTON
GEOGRAFIYA JAMIYATI, O'ZBEKISTON ZOOLOGLAR
JAMIYATI, O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR
AKADEMIYASI ZOOLOGIYA INSTITUTI HAMKORLIGIDA**

TABIIY FANLARNI O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI, ZAMONAVIY YONDASHUVLARI VA ISTIQBOLLARI

**RESPUBLIKA ILMIY-NAZARIY
ANJUMANI**

MATERIALLARI TO'PLAMI

2024-yil 20-may

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
"T.N.QORI NIYOZIY" NOMIDAGI O‘ZBEKISTON
PEDAGOGIKA FANLARI ILMIY TADQIQOT INSTITUTI
O‘ZBEKISTON GEOGRAFIYA JAMIYATI
O‘ZBEKISTON ZOOLOGLAR JAMIYATI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
ZOOLOGIYA INSTITUTI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
FANLAR AKADEMIYASI
ZOOLOGIYA INSTITUTI

**Tabiiy fanlarni o‘qitishning dolzarb muammolari,
zamonaviy yondashuvlari va istiqbollari mavzusidagi**
Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari
(Buxoro shahri 2024 yil 20-may)

BUXORO - 2024

YO‘L VA YO‘L BO‘YI LANDSHAFTLARI DIZAYNI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA)

Halimova Gulshan Subhonovna

BuxDU, Ekologiya va geografiya kafedrası dotsenti, g.f.f.d. (PhD)

Qalandarova Dilobar Davronovna

BuxDU, Ekologiya va geografiya kafedrası doktoranti

Annoatsiya. Maqolada madaniy landshaftlar, jumladan yo‘l va yo‘l bo‘yi landshaftlarini oqilona tashkil etish, ularning dizayniga e‘tibor bergan holda rekreatsion xususiyatlarini oshirish masalalari haqidagi fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: landshaft, madaniy landshaft, landshaftlar dizayni, yo‘l bo‘yi landshaftlari.

Abstract. The article presents opinions on the issues of rational organization of cultural landscapes, including roadside and roadside ones, and improving their recreational characteristics, taking into account their design.

Key words: landscape, cultural landscape, landscape design, roadside landscapes.

Аннотация. В статье представлены мнения по вопросам рациональной организации культурных ландшафтов, в том числе придорожных и придорожных, и улучшения их рекреационных характеристик с учетом их дизайна.

Ключевые слова: ландшафт, культурный ландшафт, ландшафтный дизайн, придорожные ландшафты.

Mamlakatimizda ayni paytda hududlarni diversifikatsiya qilish va jadal rivojlantirish, yangi ish o‘rinlari tashkil qilish, aholi daromadlari va hayot sifatini oshirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Shu jumladan, yo‘l bo‘yi infratuzilmalarini yaxshilash va yo‘l bo‘yi landshaftlari dizayniga e‘tibor qaratish orqali ham aholi uchun yangi ish o‘rinlari yaratilishi bilan bir qatorda mamlakatimizga tashrif buyuruvchi sayohlarga ham ko‘pgina qulayliklar yaratilmoqda. Mamlakatimiz prezidenti SH.M.Mirziyoyev 2023 yilning 12-sentyabrida yo‘l xo‘jaligi tizimini isloh qilish masalalari bo‘yicha yig‘ilishida ta‘kidlaganlaridek, sifatli yo‘l-iqtisodiyotimiz “arteriyasi” bo‘lsa, yo‘l bo‘yi infratuzilmasi, landshaftlar dizayni esa insonlar kayfiyatini ko‘taradi [5].

Respublikamizda turizm rivojlanib borayotgan bir paytda **yo‘l bo‘yi landshaftlar dizayni** tushunchasi mamlakatimiz mutasaddi rahbarlari, arxitektorlar, dizaynerlar va tegishli tashkilotlarning kun tartibidagi muhim masalaga aylanib bormoqda.

"Dizayn" atamasi ingliz tilidan olingan bo‘lib, design - "loyiha", "chizma" ma'nosini bildiradi, ya'ni badiiy texnik faoliyat bo‘lib, maqsadli muhit yaratishga qaratilgan. Joyni estetik jihatdan bir butun idrok etish demakdir. Dizayn bu faoliyat - badiiy loyihalashtirishdir. Loyihalashtirilayotgan joy bir butunning bir qismi deb

qaraladi. Dizayn atamasining kelib chiqishi ommaviy ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lib, XIX asrning oxiri XX asrning boshida yuzaga keldi. Dizayn tushunchasi - dastlab sanoatda qo'llanilgan. Qulay, samarali, chiroyli uskunalar yaratishga qaratilgan. So'nggi paytlarda esa bu atama deyarli barcha sohalarda qo'llanilmoqda. Ayniqsa **landshaftlar dizayni** tushunchasi deyarli barcha landschaftlarga nisbatan qo'llanilmoqda. Masalan, bog' landschaftlari dizayni, cho'l landschaftlari dizayni. [1].

Landschaft tushunchasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, landschaft (nemischa land- yer, shaft-manzara)- tipologik tabiiy komplekslarni umumlashtiruvchi tushuncha: geologik zamini, relyefi, iqlimi, tuproqlari, o'simlik turkumi, hayvonot dunyosi, gidrologik rejimining bir xilligi bilan ajralib turadigan va tabiiy chegaraga ega bo'lgan hududdir.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, bundan 2000 yil avval qadimgi Rim bog'larida samshit va kiparis o'simliklari o'stirilib, ularga sun'iy shakllar berilgan. O'sha davrda Topiar ismli bog'bon bo'lib, u dunyoda ilk bor daraxt va butalarni kuzatgan hamda ularga sun'iy shakllar berishni joriy qilgan. Bu an'ana Yevropada "topiar san'ati" nomi bilan shuhrat qozongan. Ma'lumotlarga ko'ra, bu san'at, ya'ni o'simliklarga sun'iy shakl berish san'ati, Yevropada "barokko" me'morchiligi uslubida qurilgan mahobatli qasr va qo'rg'onlar qoshidagi bog'larda o'zining yuksak rivojini topadi. Ammo XVIII asrga kelib Yevropaning "romantizm" usulidagi ilg'or g'oyalariga asoslangan inglizcha landschaft bog'-istirohatchilik qurilishi "topiar" san'atining amaliyotda uzoq davr to'xtab qolishiga sabab bo'ldi. Ammo bugungi kunda bu tushuncha yana "jonlandi" [4]. Estetik jihatdan go'zal, jozibador landschaftlar insonni mehnat faoliyatini oshiradi, turmush tarzini bezatishga, ulug'vorlikka yetaklaydi. Estetik jihatdan juda yuqori did bilan tashkil etilgan landschaft sifat va mazmunga ega bo'lishi shart. Madaniy landschaftlarni tashkil qilishda geograf olimlar- I.Q.Nazarov, X.R.Toshov va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar tahsinga loyiqdir. Ularning tadqiqot natijalariga ko'ra madaniy landschaftlarni tashkil qilish tamoyillaridan biri madaniy landschaftlar insonga estetik zavq berishi lozimligidir. Landschaftlar dizayni ya'ni, go'zalligini va ularning rekreatsion xususiyatlarini o'rganish geografiya fanining vazifalaridan biridir. Zero, yuqori did bilan tashkil qilingan har qanday landschaft nafaqat estetik zavq beradi, balki rekreatsion resurs sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi [1].

Inson o'zining bunyotkorlik hayotida tabiatdan olgan quvonchlari, taasurolarini amaliyotga qo'llagan. Inson qo'li bilan yaratilgan antropogen landschaftlarga ularni bitgan muhrlagan. Buni eng avvalo arxitektura yodgorliklari misolida ko'rsak bo'ladi. Hozirgi kunda inson qo'li orqali yuqori estetik did bilan yaratilgan bog', ko'cha-kuy, shaharlar borki ular o'zining go'zalligi jozibadorligi bilan lol qoldiradi. Ming afsuski, hamma yerda ham qo'lbola madaniy landschaftlarni estetik jihatdan mukammal deb bo'lmaydi. Madaniy landschaftlar har zona uchun xos

xalqlarning milliy xususiyatlarini, madaniyatini inobatga olgan holda yaratilmog‘i, unga insonning ma’naviy dunyosi hayoti uchun barcha imkoniyatlar mujassam bo‘lmog‘i lozim. Kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki inson qudrati bilan yaratilgan shahar landshaftlari turli tarixiy davrlar, siyosiy-iqtisodiy ijtimoiy muhitlar sharoitida vujudga kelgan. Ba’zi davrlarda ayrim shaxs, rahbarlarning ta’sirida vujudga kelgan bo‘lsa, ko‘p hollarda stixiyali ilmiy asoslarga ega bo‘lmagan holda shakllangan. Shaharsozlik fani va tajribasida qator kamchiliklar mavjud. Shahar qurilishini loyihalashtiruvchi arxetektorlar va mutasaddi kishilarda estetik madaniyat, malaka yetarli darajada emasligi ko‘zga tashlanadi. Inson madaniyatini va ma’naviyatini yuksalgan sari uni go‘zallikka intilish talabi ortib boradi. Shunday ekan hozirgi kunda inson tomonidan bunyod etilayotgan madaniy landshaftlar go‘zal jozibador mukammal bo‘lmog‘i lozim. Har bir ko‘cha, maydon, uy ishxona o‘z go‘zalligi bilan insonni ruhlantirishi hayotga, mehnatga ishtiyoq uyg‘otishi lozim. Yuqori estetik did bilan yaratilgan antropogen landshaftlar ommani estetik tarbiya qilishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Tabiat va jamiyat munosabatlarida shu narsa ravshanki, kishilarning turmush darajasi, madaniyati o‘ziga borgan sari madaniy landshaftlarning madaniylik darajasi ham ortib boradi. Madaniy landshaftlarni madaniyatli odamlar yaratadi desak o‘rinli bo‘ladi. Tabiatni o‘zgartirishdan pirovard maqsad madaniy landshaftlar barpo qilish ekan, uning ilmiy asoslarini yaratish geograf, landshaftshunoslarning bevosita vazifasidir [3].

Har bir hudud o‘ziga xos ijtimoiy tizimdir. Ana shu o‘ziga xoslik, o‘xshashlik va farqlar geografiyada asosiy o‘rin tutadi. Hududni oqilona tashkil etish uchun shu joyning tabiiy sharoiti, imkoniyatlarini inobatga olish lozim. Aks holda ko‘zlangan maqsadga erishish qiyin. Buni birgina yo‘l va yo‘l bo‘yi landshaftlari misolida ko‘rishimiz mumkin.

Buxoro viloyatida yo‘l va yo‘l bo‘yi landshaftlari katta maydonni tashkil qiladi. Viloyat ahamiyatidagi avtomobil yo‘llarining umumiy uzunligi 9820 kmdan ortiq bo‘lib, jumladan qattiq qoplamli yo‘llar 4700 km.dan ortiq. (2020 yil). Asosiy avtomobil yo‘llari Buxoro-Toshkent, Buxoro-Urganch-Nukus, Buxoro-Turkmanobod (Chorjo‘y), Buxoro-Termiz yo‘nalishlaridir. Yuqorida nomlari keltirilgan yo‘llarning barchasi to‘rt yo‘lakli hisoblanadi. Ushbu yo‘llarning aksariyati estetik jihatdan talabga javob bera oladi deb bo‘lmaydi. Bu yo‘llarning kengligi 30-32 m dan kam bo‘lmasligi va ular orasidagi ko‘kalamzorlashtirish yo‘laklarining kengligi esa 2 metr atrofida bo‘lishi lozim. Aksariyat yo‘llar o‘rtasidagi va yo‘l bo‘yi ko‘kalamzorlashtirish yo‘laklarini tashkil qilishda viloyat tabiiy sharoitiga mos va xos manzarali daraxt ko‘chatlarini o‘tkazish lozim. Aksariyat hollarda esa ushbu yo‘laklar va yo‘l atroflarida mevali daraxtlar ekilganligini guvohi bo‘lamiz. Yo‘l bo‘yida transport vositalaridan chiqayotgan turli

xil zaharli moddalar ta'sirida bo'lgan bu mevalar inson sog'lig'i uchun nechog'lik zararli ekanligi barchaga ma'lum. Bundan tashqari bugungi kunda antropogen ta'sir tufayli iqlimning isib borayotganligini inobatga olish lozim. Shaharlarda nisbiy namlik kamayib termik depressiya vujudga kelmoqda. Boz ustiga qattiq qoplamli yo'llarning qora rangdaligi, yo'l bo'ylarida "yashil belbog'" larning esa oqilona barpo etilmaganligi salbiy holdir. Ushbu omillar quyoshdan keladigan issiqlikning qaytmasdan shu yuzaga "yutilib", mikroiklimiy sharoitning isishiga sabab bo'lib, turli ijtimoiy salbiy oqibatlariga olib kelmoqda. Bundan tashqari yo'llar o'rtasida tashkil qilingan yashil yo'laklarga alohida e'tibor berish lozim. Odatda ushbu yo'laklarning sathi yo'l sathidan pastda bo'lishi zarur. Aks holda bu yo'laklarni sug'organda ularda hosil bo'ladigan suvli loyqalar yo'l betiga toshib oqadi va yo'llarni ko'rimsiz holga keltiradi. Yo'l bo'yi yo'laklarni ko'kalamzorlashtirishda Buxoro viloyatining tuproq, iqlimiy sharoitiga mos keladigan manzarali daraxtlardan chinni gujum, shumtol va iqlimlashtirilgan mojevilnik (archa) kabi daraxtlarni ekish maqsadga muvofiq. Cho'l-yaylov hududlaridan o'tkazilgan yo'llarni ko'kalamzorlashtirishda esa ayni hududda o'sadigan buta-daraxt o'simliklaridan foydalanish zarur. Ayniqsa qora saksovul, quyonsuyak kabilar bu borada juda samaralidir. Past tog'lar (Quljuqtov) etagidan o'tkazilgan yo'llarni qurishda ularni kesib o'tgan soy o'zanlarining oqim hajmiga, ya'ni toshqin suvlarini inobatga olish kerak. Churuq-Jing'ildi (52 km) qishloqlari orasidagi qattiq qoplamli yo'lning soy toshqinlari tufayli buzilib ketganligi yo'lsozlarning kamchiligidan boshqa narsa emas [4]. Mashhur geograf olim N.N.Baranskiy aytganidek yo'llar iqtisodiyotning qon tomiri hisoblanadi. Unga qo'shimcha qilib yo'llar nafaqat iqtisodiyotni, balki milliy mentalitetimiz, madaniyatimiz ko'zguvidir. Qayd qilish joizki, yo'l infratuzilmalari ham yuqori estetik did bilan tashkil qilinishi lozim. Yo'llarni asrash, avaylash ularning orastaligi, go'zalligidan zavqlanish, bahramand bo'lib yashash fuqarolik burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Назаров И.Қ., Аллаёров И., Тошов Х.Р., Мавлонов А. Маданий ландшафтлар яратишнинг тамойиллари хусусида. Тоғ ва тоғ олди худудларидан фойдаланишнинг географикасослари. Тошкент, 2002, 22-23 бетлар

2. Назаров И.Қ., Тошов Х.Р. Худудларни оқилона ташкил қилиш – география фани учун стратегик йўл. Ўзбекистон география жамияти VIII съезди материаллари. Нукус, 27 – 28 ноябрь, 2009 й. 13 – 17 б.

3. Назаров И.Қ., Явмутов Д. Чўл зонасида маданий ландшафтлар яратишнинг географик жиҳатлари (Бухоро шаҳри мисолида). Ўзбекистон Республикасининг минтақавий экологик сиёсати: муаммо ва ечимлар (Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари) Наманган, 2001, 35-37 б.

- Axtamova Maftuna Rustam qizi, Buxoro davlat universiteti magistranti*
21. **YO'L VA YO'L BO'YI LANDSHAFTLARI DIZAYNI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA)** **84**
Halimova Gulshan Subhonovna, BuxDU, Ekologiya va geografiya kafedrası dotsenti, g.f.f.d. (PhD)
Qalandarova Dilobar Davronovna, BuxDU, Ekologiya va geografiya kafedrası doktoranti
22. **AHOLI MANZILGOHLARI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHINING NAZARIY ASOSLARI (Olot tumani misolida)** **88**
Usmonov Ahrorbek Uyg'un o'g'li, Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
Tuxtamuratova Dilnoza Dilmuratovna, BuxDPI 2-bosqich talabasi
23. **URBANIZATSIYA JARAYONINING MAHALLIY EKOTIZIMLARGA TA'SIRI** **93**
Usmonov Ahrorbek Uyg'un o'g'li, Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
Tuxtamuratova Dilnoza Dilmuratovna, BuxDPI 2-bosqich talabasi
24. **CHO'L-VOHA GEOSISTEMALARI VA ULARNING TARKIBI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA)** **97**
M.N.Isayeva, BuxDU tayanch doktoranti
25. **YOSHLARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH VA LANDSHAFTLARNING HOLATINI O'RGANISH** **100**
Qobilov Ergash Egamberdiyevich, Sam.DU Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi kafedrası mudiri, professor, t.f.d.
Ashurmahmatov Sarvar Isroil o'g'li, Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti
26. **GENDER GEOGRAFIYASINING MOHIYATI** **103**
Abdullayev S.I., Qarshi davlat universiteti Geografiya kafedrası dotsenti
Berdiqulova M.T., Qarshi davlat universiteti Geografiya kafedrası o'qituvchisi
27. **ZAMONAVIY GEOGRAFIK TADQIQOTLAR VA INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI** **107**
Berdimurodova Gulnoza G'aybullo qizi, Jizzax davlat pedagogika universiteti talabasi
28. **"KITOB-SHAHRISABZ BOTIG'INI REKREATSIYA-TURISTIK RESURLARI VA ULARDAN FOYDALANISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI"** **111**
Boymurodova Xusniyabonu Burxon qizi, Samarqand Davlat Universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti
29. **"MATERIKLAR VA OKEANLAR TABIIY GEOGRAFIYASI" FANINI O'QITISHDA ELEKTRON TA'LIM RESURSIDAN FOYDALANISH METODIKASI** **116**
Kodirova Maxfuza Maxmudovna
30. **TUYAMO'YIN SUV OMBORINING XORAZM VILOYATI UCHUN AHAMIYATI** **120**
Ibragimova Z.S., Navoiy Davlat Pedagogika instituti Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari kafedrası o'qituvchisi
Shermetova Rayhongul, Navoiy Davlat Pedagogika institute Geografiya va iqtisodiy bilim asoslari ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi
31. **ISHCHI KUCHI VA UNING BANDLIGI** **124**